

Recensies

Bijbelcommentaar Genesis - Exodus (Studiebijbel Oude Testament deel 1), M.J. Paul, G. van den Brink en J.C. Bette, Centrum voor Bijbelonderzoek Veenendaal 2004, 24+1029 blz., € 72 (bij intekening € 60)

Een robuust boek: bijna 1150 bladzijden, stevig gebonden met vlammen roodpaarse omslag, 2270 gram schoon op de keukenweegschaal, fraai ogend. Dit eerste deel van de reeks *Studiebijbel Oude Testament* mag er zijn, in veel opzichten. Het Centrum voor Bijbelonderzoek te Veenendaal onder leiding van J.C. Bette heeft hiermee onmiskenbaar opnieuw een prestatie geleverd. De *Studiebijbel Nieuwe Testament* (SBNT) heeft inmiddels zijn weg gevonden en dat zal ongetwijfeld ook gebeuren met deze nieuwe reeks, die volgens planning tien delen zal tellen. Van harte onderschrijven we de drijfveer achter deze nieuwe uitgave: 'De openbaring in het Nieuwe Testament staat niet op zichzelf, maar bouwt verder op het fundament dat al in het Oude Testament is gelegd. Keer op keer blijkt dat de Schrift van Jezus en de apostelen de TeNaCH is. De rijkdom van Gods Woord komt dan ook het meest tot zijn recht wanneer we naast het Nieuwe ook het Oude Testament bestuderen' (blz. 8*).

Eerst maar eens een indruk van wat geboden wordt. Noodzakelijkerwijs om te beginnen een algemene inleiding tot de nieuwe reeks, met uitleg over de Hebreeuwse taal en tekst, en de opzet van de commentaar: alles beknopt en helder. Daarna artikelen over de canon van het Oude Testament en de plaats van de eerste bijbelboeken daarin. De auteurs verantwoorden hun eigen positie in een daaropvolgend (te?) kort exposé over het wetenschappelijk onderzoek van de Pentateuch. Voorafgaand aan de eigenlijke tekstverklaring worden opbouw, boodschap en auteurschap van Genesis resp. Exodus besproken. Het boek sluit af met zo'n zestig pagina's boeiende excursen over gevarieerde onderwerpen (de chronologie, godsdienstgeschiedenis, wets- en verbondsteksten, de tabernakel, archeolo-

gie, etc.). Het commentaar zelf is overzichtelijk afgedrukt: op de linkerpagina steeds de Hebreeuwse tekst met transcriptie, interlineaire vertaling en zgn. Strongnummers, geflankeerd door de bekendste Nederlandse bijbelvertalingen.

Statenvertaling steeds compleet, daarna fragmenten van de NBG-51, de Willibrordvertaling, de Groot Nieuws Bijbel en de Nieuwe Bijbelvertaling. Mooi dat ook de NBV al kon worden meegenomen, dat levert direct interessante discussies op - bijvoorbeeld over de vertaling van Genesis 12:3, waar de auteurs terecht hun voorkeur voor de passieve vertaling van de Nif'al ('in u .. gezegend worden') verdedigen met het argument dat zo de notie van een goddelijk plan het duidelijkst naar voren komt (zie p. 129). De tekstverklaring zelf wordt op de rechterpagina in tweeën gesplitst: de hoofdtijl in grote letter, details in de voetnoten.

Handig zijn de verwijzingen naar de zeer informatieve site www.studiebijbel.nl voor aanvullende gegevens, en de vele schema's en kaartjes. Dat je bij dit laatste toch ook wel weer moet uitkijken, blijkt bijvoorbeeld bij het kaartje op p. 106, waar de verdeling van de volken over de aarde in beeld komt en jawel, Cham weer mooi in Afrika wordt neergezet. Niet alleen is dit ten dele onjuist (zie Gen. 10:6vv.: zoon van Cham is nota bene Kanaän, en Nimrod is zijn kleinzoon, die o.a. Babel stichtte), maar ook is dit gelet op de Wirkungsgeschiede van deze tekst wat naïef. Dit boek bevat zoveel informatie, dat het een echt naslagwerk is geworden, een plezier om ermee aan de slag te gaan (zeker ook met de website erbij).

Theologen die in de pastorie moeite hebben om het Hebreeuws bij te houden, krijgen hiermee een steuntje in de rug. Of voor hen die de grondtaal niet machtig zijn, de woord-voor-woord weergave met transcriptie en interlineaire vertaling echt zo nuttig is, weet ik niet. Men kan dan wel menen dicht bij de grondtekst te zijn, maar het houdt iets van spelen met schakstukken zonder de schakregels te kennen, met alle risico's van misverstand

en valse zekerheid ('.. want ik weet wat er letterlijk staat!').

Wie zo links en rechts de tekstverklaring doorbladert, valt al snel op dat er in de uitleg een sterk accent wordt gelegd op historische incl. geografische vragen. Daar is op zich niets mis mee, maar geeft soms een wat eenzijdig beeld. Overigens is het niet zo dat deze commentaar geen aandacht zou hebben voor literaire vragen, zie met name de vele overzichten van tekststructuren – hoewel ik persoonlijk de 'ontdekking' van veel chiastische structuren wel eens teveel van het goede vind. Zeer is te waarderen de voortdurende vraag naar een vergelijking met tekstmateriaal uit de Umwelt. Hoe vruchtbaar dit laatste is, blijkt bijvoorbeeld in de bespreking van de dubbele beschrijving van de tabernakel in het boek Exodus, die zich goed laat vergelijken met de bekende inscriptie-B van de Babylonische vorst Samsu-iluna (18^e eeuw v.Chr.): een streep door de rekening van rabiate bronnensplitsers. De exegese kenmerkt zich over het algemeen door de poging om tekst en (historische) werkelijkheid zo nauw en direct mogelijk op elkaar te betrekken. Met name inzake de vragen naar datering, auteurschap en historiciteit komt een apologetisch trekje ten opzichte van het historisch-kritische onderzoek geregeld aan de oppervlakte, maar gelukkig niet op een hinderlijke manier. Met onze terrechte kritiek op de Schriftkritiek kunnen we immers niet dan tot onze schade de verworvenheden van het moderne bijbelwetenschappelijke onderzoek afwijzen of negeren. Maar over het algemeen kan ik me in veel tekstuitleg best vinden en heb ik respect voor de eruditie en werkracht van de auteurs.

Wat in deze commentaar naar mijn mening nog meer verdisconteerd had mogen worden, zijn de hermeneutische vragen naar de aard en literaire vorm van de bijbeltekst. Zeg maar: de vóórvragen. Eerlijk gezegd gaat het proces van de exegetische mij nu soms te snel, ook al vanwege de genoemde neiging om een zo kort mogelijk brug te slaan tussen de tekstreferentie en onze historische realia. Een enkel voorbeeld. Een bekend 'probleem' is de uitleg van Genesis 1:3, waar staat dat

God als eerste daad bij de schepping het licht tot aanzijn roept. Pas op de vierde dag worden echter de hemellichamen geschapen. Wat is het commentaar: God woont in een ontoegankelijk licht en is in staat om licht te maken dat onafhankelijk is van hemellichamen, dus geen probleem. Dit kan mij niet echt overtuigen, ook al omdat in het vervolg van de tekst een duidelijke relatie wordt gelegd tussen licht/dag en duisternis/nacht, een wisseling die rechtstreeks samenhangt met het samenspel van hemellichamen en een roterende aarde. Beter zou het zijn om op dit punt aandacht te vragen voor het geheel eigen taalgebruik, het genre en de bijzondere literaire vorm van Genesis 1 (menorah-structuur), en wat de implicaties hiervan voor de uitleg zijn (cf. bijv. S. Paas, 'Schepping en historiciteit', *Wapenveld* 51/5 (2001), 4-14). Iets dergelijks kan opgemerkt worden bij de detail-exegese van Genesis 2 en 3. Hier treffen we o.a. uiteenzettingen aan over de mens die vast ook wel groente heeft gegeten in het paradijs, over de wilde dieren die hun aard (met gebit, maag, lichaamsbouw) zo in het paradijs ook al wel gehad zullen hebben, of over de precieze locatie van het paradijs. Dit soort vragen ligt voor mij op het niveau van de vraag waar Kain zijn vrouw vandaan haalde - alsof dat nu echt een kernvraag is. Opnieuw wordt hermeneutisch gezien een niet onbelangrijke stap overgeslagen: van welke aard is de tekst die we voor ons hebben? Het zij me vergund om op dit punt nog maar eens te verwijzen naar de nog steeds waardevolle publicatie van mijn voorganger prof. B.J. Oosterhoff, *Hoe lezen wij Genesis 2 en 3? Een hermeneutische studie*, Kampen 1972. Om dezelfde reden behoeven we ons mijns inziens niet in allerlei bochten te wringen om de mogelijkheid van een wereldwijde zondvloed te verklaren. Moeten we werkelijk maar aanvaarden dat de bergen in Noachs tijd lager dan nu waren (zie blz. 89)? Waarom dan niet gelijk ook zo'n soort 'verklaring' geleverd bij de nog veel prangender vraag hoe het mogelijk was om alle diersoorten ter wereld (ook de wilde dieren, dus) in één boot bijeen te krijgen, inclusief voedsel voor 150 dagen?

Ook bij de uitleg van de bekende *crux interpretum* Genesis 6:1-4 wordt mijns inziens voortijdig gekozen voor een bepaalde interpretatie (de zonen Gods zijn hemelwezens). Van belang is het om de voorstellingswereld van zo'n perikoop eerst eens goed taalkundig en inhoudelijk te onderzoeken, en naast analoge passages te leggen. Zou het niet mogelijk zijn, dat het hier - direct voorafgaande aan het zondvloedverhaal - gaat om een beschrijving van de titanische (vs. 4) climax van zonde en geweld op aarde? Dat betreft dus de verdorvenheid van de mens, en niet van schimmige 'hemelwezens'. De bijbelschrijver gebruikt hiervoor mythologische taal en motieven, precies zoals dat bijvoorbeeld gebeurt in de psalmen 58 en 82. Een exegeet zal steeds rekening hebben te houden met de kracht van de oudtestamentische taal en tekstvormen om een werkelijkheid te verwoorden die zich niet direct in onze historische categorieën van tijd en plaats laat aanduiden. Een voorbeeld hiervan is het bekende verhaal van Noach en zijn zonen (Gen. 9). Hoe zit dat nu eigenlijk, dat Noach niet zijn schuldige zoon Cham vervloekt, maar diens zoon Kanaän? Beter dan te worstelen met allerlei weinig plausible 'oplossingen' is het om oog te hebben voor de intentie van de hele perikoop - de Kanaänieten zijn tot in de wortel fout en vervloekt. Zie een soortgelijk oorsprongsverhaal in Genesis 19:30-38, met een eendere boodschap: de Ammonieten en Moabieten zijn wel met Israël verwant maar hebben een zeer onzuivere oorsprong. Een laatste voorbeeld: in de excurs over de chronologie staan allerlei behartenswaardige zaken, maar een passage over de aard en functie van getallen in de Bijbel was hier toch niet overbodig geweest.. Geregeld waren de bijbelschrijvers, zo is onze indruk, met hun getallen namelijk niet aan het rekenen en tellen, maar aan het suggereren en prediken. Met belangstelling kunnen we kennisnemen van de pogingen van de auteurs om zogenaamd tegenstrijdige passages te harmoniseren, of om schijnbare problemen op te lossen. Een Schriftkritische exegese vindt immers voortdurend leeuwen en beren op de weg, waar die bij nader toezien helemaal niet zijn, of althans niet in

die omvang en met die dreiging. Maar we moeten ook rustig echte problemen en ónoplosbare kwesties durven benoemen en laten staan. Laten we er maar mee leren leven, dat wij niet alles rond en glad krijgen in de bijbeluitleg - als we er onder tusschen maar aan vasthouden, dat het de Heilige Geest beliefd heeft ons de Schriften in déze gestalte te geven. Zo'n soort probleem is er bijvoorbeeld bij de zogeheten duplicaten in Genesis: vergelijk Gen. 12, 20 en 26 met het verhaal over de aartsvader die zijn vrouw voor zijn zuster laat doorgaan. Dat Abraham twee keer in dezelfde fout kon vervallen - vooruit. Maar dat Isaak later bij dezelfde Abimelech van Gerar hetzelfde uithaalt als zijn vader Abraham, dat roept toch meer vragen op dan nu op blz. 13 even beantwoord worden. Een onnodige neiging tot harmoniseren proef ik ook achter de suggestie, dat Abrahams Ur der Chaldeeën wel in de buurt van Haran gelegen zal hebben, en niet in Zuid-Mesopotamië (zie blz. 125, noot 2). Inzake het mozaïsche auteurschap van de Pentateuch is deze commentaar genuanceerd: latere redactie wordt voor mogelijk gehouden, Mozes zal niet de héle Pentateuch hebben geschreven, maar toch: de eindfase wordt erg vroeg gesteld. Hebben we hier nu echt wel voldoende argumenten voor in handen? Vanwaar de tendens om latere toevoegingen, actualisering en herinterpretatie te ontkennen? Is het Woord dat God gaf, niet als een levend woord de geschiedenis ingegaan? En wie zijn wij dat we de wijze waarop de Heilige Geest langs menselijke weg de woorden Gods Schrift liet worden, willen voorschrijven? Waar de auteurs ook nog eens rustig naar moeten kijken, is de passage over Gods berouw: 'We mogen de emoties van God niet afdoen met de term "antropomorfisme" (..) Het is eerder zo dat wij emoties hebben, omdat God ze heeft en wij naar zijn beeld geschapen zijn' (blz. 77). Dit is echt te kort door de bocht, zie verder de betreffende paragraaf in Berkhofs *Christelijk Geloof*. Bij zo'n fraai dik boek vind je natuurlijk altijd van alles wat je anders zou willen zien, en zeker als het over Genesis en Exodus gaat, waar voor elke uitlegger nu

eenmaal echt veel vragen liggen. Naar mijn mening zijn de auteurs op eerlijke en kundige wijze ermee bezig geweest, en daarom wens ik dit boek in veler handen. Als het tot een herdruk komt, moet de tekst nog wel weer worden nagelopen, want er zitten nogal wat (tik)foutjes in. Laat men dan ook die rare opmerking op blz. 11 'In Utrecht doet men de meeste moeite dicht bij de geloofspraktijk te blijven' nog eens onder de loep nemen. Wellhausen is inderdaad Arabisch gaan doceren (blz. 10), maar heeft na zijn overgang naar Göttingen in 1892 zich terdege weer aan theologische studies gewijd, in dit geval aan de nieuwtestamentische wetenschap. Nog een suggestie: reviseer de literatuurlijst, en laat maar liever het werk van W. Möller uit 1931 eruit weg. Sinds ik in de *Biblische Theologie des Alten Testaments in heilsgeschichtlicher Entwicklung* van vader en zoon Möller (Zwickau, 1938) een uitvoerig exposé vond over hun afkeer van de historisch-kritische theologie die een product van de infiltratie van de bedorven *jüdische Geist* zou zijn, en over Wellhausen die waarschijnlijk een Jood was etc., kan ik hun werken moeilijk meer aanbevelen, hoe orthodox en bijbelgetrouw ze zich ook aandienen. Sem en Cham moeten trouwens niet worden verwisseld (blz. 103, noot 17). Slotopmerking: dit boek is in verhouding tot wat geboden wordt, spotgoedkoop. Ik heb het met zichtbaar genoegen een mooi plekje in mijn boekenkasten gegeven, dicht bij de hand.

dr. H.G.L. Peels (hoogleraar Oude Testament aan de TU Apeldoorn)

Israël, volk, land en staat. Terugblik en perspectief. *M.van Campen en G.C. den Hertog, red., Boekencentrum Zoetermeer, 2005, 247 blz., € 16,90*

Dit is de eerste uitgave in een voorgenomen publicatiereeks van het 'Centrum voor Israëlstudies' (CIS), gelieerd aan de Christelijke Hogeschool Ede. De reeks wil de bezinning in orthodox-protestantse kring met betrekking tot Israël stimuleren. Het boek bevat acht artikelen, geschreven

door een zestal auteurs, die allemaal als vertrekpunt hebben de in 1970 door de NHK uitgegeven geruchtmakende handreiking *Israël, volk land en staat*.

Een herbezinning op Israël is hoog nodig, stelt M. van Campen in een ten geleide, want, anders dan in 1970, wordt in 2005 door 70% van de Nederlanders niet het joodse volk gezien als slachtoffer, maar de Palestijnen; Israël is nu dader en wordt gezien als een bedreiging voor de wereldvrede door 60% van de Europeanen. Vervolgens wordt aandacht besteed (37 blz.) aan de wordingsgeschiedenis van de handreiking (door H.C. van der Meulen), waaruit blijkt dat met name de voorzitter van de commissie die destijds het rapport voorbereidde, H. Berkhof, een heel groot aandeel in het schrijven ervan heeft gehad. In hoofdstuk 3 wordt de handreiking integraal afgedrukt. In een woord vooraf stelt de preses van de generale synode van de NHK dat het stuk niet de hele verhouding Kerk- Israël behandelt, maar een begrensd onderwerp heeft, namelijk de plaats van land en staat ten opzichte van het volk.

Een paar grote lijnen. Het stuk stelt dat het hele OT ervan getuigt dat volk en land van Godswege samen horen. Het voorrecht om te wonen in dit land geldt als zichtbaar teken van verkiezing, als concretisering van Gods heil. In het NT wordt dit niet met zoveel woorden gezegd, maar wel voorondersteld. De betekenis van Christus voor de volkeren is fundamenteel anders dan voor Israël. De volkeren worden door Hem niet teruggeroepen naar hun oorsprong zoals Israël, maar geroepen tot de God ten opzichte van Wie zij eerst veraf waren. Als de kerk vergeet dat het joodse volk als uitverkozen volk bewaard blijft, stelt ze haar eigen bestaan op het spel. Want de kerk heeft immers tot nu toe, evenmin als het joodse volk, haar bestemming bereikt. De kerk is evenals het joodse volk geroepen haar bestemming waar te maken. Beide leven nog in een voorlopigheid. Maar als het joodse volk Christus zou aanvaarden, zou dit de weg openen tot de algehele vervulling van Gods bedoeling met de wereld, tot het Rijk van God.

Vervolgens een tweede artikel van Van

der Meulen (hfst 4) over de uitwerking van de handreiking vanaf 1970 tot op heden. Deze jaren worden meer gekenmerkt door kritiek dan door bijval. De Joden hadden er nauwelijks interesse voor, hadden geen behoefte aan kritiek op de staat (die stond er ook in) en ook niet aan een dialoog. Zendingmensen vonden de nota anti-Arabisch. Israël fans vonden de handreiking veel te mager en officiële theologen misten een politiek-ethische bespreking van het Palestijnse probleem. Weer blijkt Israël een skandalon (struikelblok) te zijn waardoor de geesten zich scheiden. Maar de handreiking vond toch ook bijval en waardering, bijvoorbeeld in Duitsland (o.a. bij Moltmann). Van der Meulen concludeert dat de kerk met haar belijgend spreken over een verbondenheid met Israël in de praktijk steeds meer moeite heeft gekregen, maar dat aan thema's die in de handreiking slechts werden aangetipt als 'de betekenis van Jeruzalem' en 'het Palestijnse vraagstuk' alle aandacht is gegeven.

In hoofdstuk 5 geeft M.J. Paul 'enige bijbels-theologische aandachtspunten bij de Handreiking.' Hij onderschrijft het theologisch uitgangspunt van de handreiking en vult deze aan met een bijbelse onderbouwing van dit standpunt, waarbij vele bijbelplaatsen genoemd en besproken worden, iets wat in de handreiking niet gebeurde. Hij spreekt over verkiezing, maar ook over 'verbond' en vervolgens vanuit Jer.31 en 33 over het nieuwe verbond in relatie tot Israël. Ook vanuit het NT wordt de kwestie van land en volk vanuit de teksten besproken. Paul noemt de hoofdlijn van het rapport bijbels verantwoord en waardevol en ziet kans het op bepaalde punten nog verder te onderbouwen. Vervolgens biedt het boek een bijdrage van J. Hoek over 'het theologisch probleem van de geschiedenis in de handreiking'. Zijn hoofdvraag is: 'Zien we heil in de geschiedenis'. Dit is een uitermate boeiend betoog. Met enorme belesenheid bespreekt Hoek de grote theologen die zich met deze vraag hebben beziggehouden. Barth, Miskotte, Marquardt, Van Ruler, Berkhof (meest uitvoerig) worden besproken, maar ook met iemand als Van de Beek gaat Hoek in gesprek. Zijn stel-

ling komt er op neer dat er geen heil in de geschiedenis is zonder heil voor Israël. De concrete aanwezigheid van Israël als volk en als land is voor ons christenen een teken dat God op aarde met ons mensen wil zijn, stelt Hoek. We moeten ons wapenen tegen elke Marcionitische verzoeking om de Vader van Jezus Christus los te maken van het OT en dus van het verbond met Abraham en diens nageslacht, maar ook om Hem los te maken van schepping en geschiedenis. Onze God is een God van de geschiedenis, niet alleen van de hemel. Als het volk Israël een blijvende plaats in Zijn hart heeft, dan zal het ook een blijvende plaats in de geschiedenis hebben en dan heeft ook het land een blijvende betekenis voor de eschatologie. En zo zou ik hier wel door kunnen gaan met citeren, maar dat gaat natuurlijk niet. Ik hoop dat deze zinnen genoeg smaakmakend zijn om het boek te gaan lezen. De volgende bespreking (hfst 7, Jeruzalem: stad tussen volk en land) is van G.C. den Hertog en bespreekt enkele ethische overwegingen. Dit hoofdstuk is voor mij moeilijk te volgen. Het mist een stuk duidelijkheid en lijn, althans voor mij. De bespreking van Vreekamp, die de Germaanse ziel erbij haalt en zich afvraagt of de Veluwse sagen niet een bijdrage leveren om onze relatie met land en aarde te verduidelijken, krijgt bij Den Hertog veel aandacht en instemming. Het gaat mijn begrip echter te boven. Ik vind de lijn van Gerssen (die Den Hertog echter afwijst), die het land als een sacrament voor Israël beschouwt, veel boeiender en zinvoller. Het land als een teken, dat evenals het avondmaal boven zichzelf uitwijst. Zo wijst de landbelofte, aldus Gerssen, boven zichzelf uit naar wat God uiteindelijk wil zijn voor heel de wereld. De conclusie van Den Hertog, dat we Israël toch een bestaan in vrede en veiligheid niet mogen ontzeggen, is zo algemeen van toepassing op het recht van ieder volk dat het m.i. niets meer zegt. Bovendien komt de gedachte dat wij een volk een recht toekennen of ontzeggen, mij heel vreemd voor. Een ethiek die zich uitspreekt over zaken waarover de kerk niet heeft te beslissen noch enige invloed heeft, is m.i. volledig irrelevant. Ik had in

dit hoofdstuk op z'n minst een bespreking van onze houding tot Palestijnse christenen verwacht. En als vervolg hierop een bespreking van het Palestijnse vraagstuk en graag vanuit een christelijke ethiek een richting gewezen zien. Zeker na wat in hfst. 4 gezegd werd over de reactie na 1970 op de handreiking! Dit is echt een gemiste kans.

In het laatste hoofdstuk sluit M. van Campen als directeur van het CIS af met een positiebepaling. In een paar woorden geven we een paar conclusies: Afscheid van vervangingsdenken. Een blijvende verkiezing van Israël. Inzicht en respect voor het joodse zelfverstaan is van belang voor de joods-christelijke ontmoeting. Landbelofte onlosmakelijk onderdeel van het verbond. Jeruzalem zal een rol vervullen in de eschatologische toekomst. Het is niet 'slechts' een symbool van de toekomst, maar het zal de stad zijn, waar alle volken een plaats zullen hebben. Niet speculeren over een rouwkaart naar de toekomst. De landbelofte impliceert niet een legitimatie van alles wat zich binnen de grenzen van het beloofde land in de staat afspeelt. Niet alleen Joden hebben recht van bestaan, ook de Palestijnen. Het zoeken is naar partners onder Joden en Palestijnen die op vrede en verzoening tussen beide volken uit zijn. Zolang de messiaanse tijd niet is aangebroken dient Israël net als alle andere landen beoordeeld te worden op volkenrechtelijke criteria. En in het joods-christelijk gesprek moet niet alleen over het Israël van de Messias gesproken worden, maar ook en in de eerste plaats over de Messias van Israël.

Met deze uitvoerige bespreking geef ik aan hoe belangrijk en waardevol ik dit boek vind. Naast de eerder genoemde gemiste kans m.b.t. het Palestijnse vraagstuk, is er slechts één aspect dat ik mis, namelijk een inbreng of op z'n minst een bespreking van de status van het Messiasbelijdende jodendom. Zoals bij elke verzamelbundel is er verschil in inbreng, maar dit boek als geheel dient de bezinning op het joods-christelijk gesprek op bijzondere wijze. Een must voor een ieder die zich in dit onderwerp verdiept.

drs. Gijs van den Brink

Dag noch uur. De vergeefse zoektocht naar de einddatum. J. W. Embregts, stg. *Elia Nieuwleusen 2005, 255 blz., € 17,50*

Embregts heeft met de publicatie van dit boek een persoonlijk onderzoek en interesse van tientallen jaren te boek gesteld. Het betreft voorspellingen door Joden en christenen van de 'eindtijd'. Embregts heeft maar liefst 1195 voorspellingen van data van het einde verzameld en vastgelegd in een database en wat dat betreft is dit een uniek boek. De volledige lijst wordt in het boek afgedrukt in kolommen en cellen en beslaat de laatste 55 pagina's. Hij vermeldt de datum, de naam van de voorspeller, de bron, of de voorspeller joods of christelijk is en welke gebeurtenis van het einde voorspeld wordt. Dit wisselt namelijk, o.a. de geboorte, komst of val van de antichrist, wederkomst van Christus, het millennium, opname van de gemeente, de laatste dag etc.

Voorafgaand hieraan bespreekt hij in 20 korte hoofdstukken (soms maar 2 of 3 blz.) allerlei onderwerpen. Centraal in het boek zijn hoofdstuk 17, 18 en 19, waarin Embregts alle bekende rekenaars uit de joodse wereld, de kerkgeschiedenis en van Nederlandse bodem kort bespreekt. Het is een enorme opsomming van doorgaans twee of drie figuren op een bladzijde met de datum die zij voorspelden. In de joodse wereld staan ze gecategoriseerd op datum, de kerkhistorische en Nederlandse personen op naam. In de lijsten staat rijp en groen naast elkaar. Zo vinden we in de kerkgeschiedenis de namen van Tertullianus, Luther en J.A. Bengel naast Hal Lindsey en Tim LaHaye. De Nederlandse lijst is het langst, meer dan 50 namen. Ook hier rijp en groen door elkaar. Grote namen als Voetius, Coccejus en Hugo de Groot naast Lou de Palingboer (voorspelde het einde in 1972), J.S. Vlietstra (verschillende data tussen 1988 en 1996) en Heinrich van Genee (2001 de opname van de bruidsgemeente). Het plaatsen van deze namen in één lijst lijkt me onterecht. Het suggereert dat ook de eerstgenoemde voorspelden, wat niet juist is. Ze spraken wel over data, maar die lagen achter hen. Voetius bijvoorbeeld, die zelf leefde in de 17e eeuw, laat het

duizendjarig rijk aanvangen in het jaar 73 n.Chr. toen de apostolische prediking voltooid was, en eindigen in 1073. Dit wordt door Embregts wel gemeld, maar ze staan wel in de lijst van voorspellers, waarmee hun naam een pejoratieve klank meekrijgt. Dit is onterecht.

In een apart hoofdstuk 'Datahoppers' worden de figuren besproken die er geen genoeg van krijgen en steeds weer met een nieuwe datum komen. Een bekend voorbeeld zijn hier de Jehovah's getuigen, waarvan Embregts wel tien data weet te achterhalen. Een bekende datahopper in onze tijd is een zekere Charles Taylor, die tussen 1975 en 1992 dertien keer de datum van de opname van de gemeente voorspelde voordat hij zijn geloofwaardigheid kwijtraakte. In hoofdstuk 9 wordt er uitgelegd hoe er gerekend wordt. De getallen en berekeningen tuimelen over elkaar heen. Embregts heeft geprobeerd alles zo duidelijk mogelijk uiteen te zetten. Zo'n beetje alle uitkomsten zijn mogelijk, van 350 n.Chr. tot 2537 n.Chr. Er is geen beginnen aan om de soorten berekeningen te classificeren. Dat zal Embregts ook wel gedacht hebben en daarom gebeurt dit ook niet. Ik waardeer de serieuze poging de berekeningen zo duidelijk mogelijk allemaal weer te geven, maar vraag me wel af of het niet zinniger was geweest een classificatie te geven en bij elke soort één of twee voorbeelden te geven. Nu komt alles erg opsommerig over. Het resultaat is nu, dat je na een paar pagina's opsommingen het wel gelooft. Maar misschien is dit ook de bedoeling van de auteur. Je wordt de tellingen en rekeningen snel zat. Ik kan me niet voorstellen dat het een andere lezer anders zal vergaan. Interessant en waardevol is hfst. 13 over 'Onze kalender'. Alle berekeningen hebben namelijk het probleem van de verschillende kalenders. Van belang is ook het hoofdstuk over 'Falende profeten' waarin Embregts allerlei gedocumenteerde argumenten van profeten geeft op het moment dat hun voorspelling niet uitkomt.

In een 'Tenslotte' trekt Embregts zijn conclusie uit al deze rekenarij en alle missers. Alle profetie maar vergeten? Wat hem betreft zeker niet. Het geprofeteerde zal

uitkomen, er zál een Grote Verdrukking komen, er zál een letterlijke en zichtbare wederkomst van Christus komen. Maar wij moeten hier geen data aan hangen. Van de bijna 1200 voorspelde data in dit boek is tot nu toe 95% niet uitgekomen, de overige 5% gaat om data die nog niet zijn verstreken. Niet rekenen dus, is de boodschap van Embregts. Het zinloze hiervan heeft hij met al zijn materiaal dan ook wel heel duidelijk aangetoond, lijkt me.

Maar wat dan wel? Hoe moeten we de profetieën dan wel lezen? Dat kan hij in zeven regels zeggen, namelijk gewoon een dag een dag laten, een week een week en een maand een maand. 1260 dagen zijn dan 1260 dagen en geen jaren etc. 'En die dagen gaan dan pas een rol spelen in de tijd waarin de voorspelde gebeurtenissen inderdaad gaan plaatsvinden' (pg.183).

Dit is natuurlijk veel te kort door de bocht, want hoe weet je dat iets nog moet plaatsvinden en niet al plaatsgevonden heeft? Nee, een sleutel voor een goed verstaan van de profetieën in de Bijbel geeft dit boek niet. Dat is een gemiste kans. De boodschap is: niet rekenen! Maar toch wil Embregts het rekenen ook weer niet helemaal naar het rijk der fabelen verwijzen.

Er is één plaats waar het rekenen wel mocht en ook uitkwam: aan de hand van de 70 jaarweken (!) uit Daniël 9 hebben joodse gelovigen uit hun eigen Bijbel en met de tijdrekening van hun eigen tijd, ongeveer kunnen berekenen wanneer hun Messias kwam (pg.91vv, 184). Lees ik dit goed op de laatste pagina? Ja, zegt Embregts, joodse gelovigen mochten dit wel, 'maar aan christenen is dit recht niet gegeven, want Jezus deed daar stringente uitspraken over'. Ook dit is natuurlijk te kort door de bocht en roept allerlei vragen op.

Het boek is een boeiende verzameling van veel materiaal. Wanneer je in kringen verblijft die zich wel bezig houden met rekenarij, is het zondermeer leerzaam dit boek te lezen om sektarisch vaarwater vroegtijdig te onderscheiden. Maar de classificatie en interpretatie van het materiaal laat wel te wensen over. Ook theologisch krijg je in het boek geen handvatten aangereikt hoe je de profetieën in de Bijbel moet lezen. Omdat ik geïnteresseerd ben in sekten,

heb ik het boek met plezier gelezen en doet de concrete verwachting van een zichtbare goddelijke ingreep in onze geschiedenis en het geloof in een letterlijke vervulling van beloften in het geopenbaarde Woord, die je bij al deze voorspelers ziet, mij toch goed. Want ooit op enig moment in de geschiedenis zal het dan toch maar gebeuren!! Wat een toekomst!!

drs. Gijs van den Brink

Profetie onmisbaar voor de christelijke gemeente, ds. M.D. Geuze, Gideon Hoornaar 2004, 166 blz., € 9,95

De Heilige Geest blijft ds. Geuze boeien in tweeërlei betekenis. Hij blijft erover schrijven en de Geest blijft hem gebruiken. Na *Hoor wat de Geest tot de gemeenten zegt* (1993) en *Samen op weg in het spoor van de Heilige Geest?!* (1995) nu dus *Profetie onmisbaar voor de christelijke gemeente*. De uitgave wordt steeds omvangrijker, maar het concept blijft gelijk. Op elk hoofdstuk volgen gespreksvragen voor gemeentekringen. In een woord vooraf zegt wijlen prof. dr. Graafland dat de gereformeerde traditie wel een diepgaand geestelijk (bevindelijk) geloofsleven kent, maar dat de concrete uitleving daarvan, onder andere in het beoefenen van de geestesgaven, tekort komt. Dit heeft ds. Geuze in dit boek geprobeerd goed te maken. En Graafland zegt na lezing: 'dit boek betekende voor mij een grote verrijking van mijn kennis van en inzicht in wat God ons in Zijn Woord hierover heeft geopenbaard. Het heeft mij ook opnieuw doen zien hoezeer de gemeente verlegen is om de geestelijke gaven'. En dat zeg ik hem graag na. Geuze heeft een overvloed aan bijbelse gegevens naar voren gehaald om het fenomeen profetie op een praktische en een voor iedereen bevattelijke wijze te bespreken. Met nadruk op praktisch en niet alleen vanwege de gespreksvragen. Het boek is door Geuze bedoeld als een werkboek dat wil stimuleren om tijd voor bezinning en gebed te nemen. Hoewel ook het OT uitvoerig aan de orde komt, gaat het toch voornamelijk om nieuwtestamentische profetie, zoals die ook heden

ten dage in de christelijke gemeente beoefend mag worden.

Heel veel komt ter sprake, zoals het verschil tussen prediking en profetie of tussen openbaring en profetie (hfst 1.). Ook van belang is de verscheidenheid in ontvangst, in verkondiging en in inhoud van de profetieën (hfst 4). Geuze gaat in op de relatie tussen Schrift en profetie en het belangrijke verschil tussen het gezag van oudtestamentische en nieuwtestamentische profeten (hfst 6). In hfst.7 over de gave in werking gaat hij in op het doorgeven van een profetie en de uitleg of toepassing hiervan door de hoorders. Hier had Geuze een mooie parallel kunnen trekken met de charismatische joodse pesjer-uitleg (of 'dit is ..' uitleg), zoals die door de apostelen werd gehanteerd (zoals bijv. Petrus op de pinksterdag, als hij zegt dat de profetie van Joël op dat moment in vervulling gaat). Maar ook zonder dit vergelijk is zijn verhandeling grondig en praktisch. Ook wordt meerdere keren een profetie uit de tegenwoordige tijd gegeven en besproken. Verder wordt het toetsen of beoordelen besproken (hfst 8). Een christelijke profeet die spreekt moet openstaan voor toetsing, anders moet hij zwijgen. Ook de valse profetie komt aan de orde en het feit dat de profeten altijd veracht en vervolgd zijn.

In een nawoord gaat Geuze in zeven punten heel praktisch in op wat het inhoudt wanneer iemand 'streeft naar het profeteren' (1Kor.14:1).

Al met al een goed gedocumenteerd, maar ook een praktisch boek over de gave van profetie. Dat praktisch blijkt naast de gespreksvragen ook uit een gebed dat na elk hoofdstuk wordt uitgeschreven. Dit laatste zal evangelische christenen misschien niet direct aanspreken, maar ik zou hen willen aanraden toch vooral de inhoud van de gebeden eens biddend te overdenken. Het boek is verdiepend en evenwichtig. Van harte aanbevolen.

drs. Gijs van den Brink

Fullness of Life for all. Challenges for Mission in Early 21st century. *Inus*

Daneel, Charles van Engen en Hendrik Vroom (red.), Editions Rodopi BV, Amsterdam/New York 2003, 357 blz., € 75 (geb.) en € 32 (pbk.)

Fullnes of Life for All is verschenen ter gelegenheid van de 65e verjaardag van Jerry Gort, die gedurende lange tijd als missioloog verbonden was aan de Vrije Universiteit. Het boek omvat een uitvoerige verzameling artikelen van, alles bij elkaar, 23 auteurs. De achtergrond van de schrijvers is zeer divers, en datzelfde geldt van de onderwerpen. Er zijn zes hoofddelen, waarin respectievelijk ingegaan wordt op de uitdaging van het pluralisme, van contextualisatie en bevrijding, van godsdienstvrijheid, van verzoening, van interreligieuze dialoog en van oecumenische relaties. Dat is wel erg veel voor één boek, maar het geeft ongetwijfeld wel de veelheid van onderwerpen weer, waar Gort zich in de loop van zijn werkzame leven mee beziggehouden heeft. Als zodanig is het een aardige doorsnee van actuele missiologische thema's. Zo staat er een wat speels maar wellicht juist daardoor ook interessant artikel in van Roger Greenway over de zijn inziens in de kerk onderbelichte en zelfs verloren gegane gave van evangelist. Maar je vindt ook artikelen over wat de 'nieuwe vrijheid' heeft betekend voor de kerken in Centraal en Oost-Europa (Anne-Marie Kool), over Indonesische moslims en het Amerikaanse westen (Karel Steenbrink), en over verzoening in Zuid-Afrika (Piet Meiring). De artikelen zijn nogal verschillend van niveau en importantie, maar geven voor wie daarin geïnteresseerd is een goede doorsnede van de missiologische thema's die momenteel aan de orde zijn. Een artikel dat eruit sprong was mijns inziens dat van Jan van Butselaar over godsdienstvrijheid en zending; een thema dat in ons eigen land, met de moeizame problematiek van het samenleven van moslims, christenen en volstrekt gesecculariseerde mensen, actueler is dan ooit. Voor wie betrokken is bij de huidige ontwikkelingen in de missiologie is dit een boeiende en veelkleurige bundel.

drs. Nelly van Kampen-Boot

Leiderschap in de stijl van de Heer. *Ajith Fernando, Medema Vaassen 2004, 317 blz., € 19,95*

Anders dan de titel doet vermoeden gaat dit boek niet over leiderschap, maar over de bediening van Jezus. Aan de hand van Marcus 1 en van daaruit ook uit de Evangelieën en het boek Handelingen, construeert Ajith Fernando aan de hand van heldere onderwerpen een aantal karakteristieken van de bediening van Jezus. De Engelse titel 'Jesus driven ministry' is dan ook treffender dan de vertaling in het Nederlands.

In het boek lopen een aantal stijlen van schrijven door elkaar, wat zorgt voor afwisseling. Het ene moment neemt de schrijver je mee op een reis langs diverse bijbelverzen om een kenmerk van de bediening van Jezus te bespreken, dan weer neemt hij je mee in zijn eigen wereld van dienstbaar zijn in leiding geven. Er wordt onder andere ingegaan op de roeping van een leider, het geloofsleven van een leider en het werken in een team. In de behandelde onderwerpen is te bespeuren dat de schrijver zoekt naar balans. Iets wat duidelijk naar voren komt in de Bijbel als het gaat over de manier waarop Jezus hier zijn werk deed. De indeling van het boek maakt dat je meegenomen wordt langs de diverse aspecten van de bediening van Jezus. Binnen de afzonderlijke hoofdstukken blijft de schrijver goed bij het onderwerp, wat het mogelijk maakt het boek nog eens op te pakken om een onderdeel later nog eens te lezen.

Een belangrijke rode draad door het boek laat zich het gemakkelijkst uitleggen aan de hand van een citaat van bladzijde 13: 'Er wordt beweerd dat de bekende evangelist D.L. Moody heeft gezegd dat hij meer problemen met D.L. Moody had dan met enig ander persoon met wie hij in contact kwam!' Zo krijgt de lezer regelmatig de spiegel voor gehouden. Zelf was ik door de titel op het verkeerde been gezet. Pas bij het lezen ontdekte ik dat het boek niet over leidinggeven ging, maar over de bediening van Jezus. De mooiste gedeelten waren voor mij die, waarin de schrijver je meeneemt in zijn eigen ervaring en daarover schrijft.

Het boek laat zich niet gemakkelijk lezen. Je moet er echt voor gaan zitten. Dit heeft volgens mij te maken met de vertaling die soms on-Nederlands aandoet, maar wellicht ook omdat Ajith in zijn boek een spreekstijl gebruikt.

Fokke Kooistra (voorzitter van de Unie van Baptistengemeenten en werkzaam in een leidinggevende functie bij de EO)

Bouwen aan een aanstekelijke kerk, Mensen bij Jezus brengen zonder zijn woorden af te zwakken. Mark Mittelberg, Gideon Hoornaar 2004, 439 blz., € 19,95

Vlak nadat we met de gemeente de cursus 'Aanstekelijk Christenzijn' hadden gevolgd, kreeg ik de Nederlandse vertaling van dit boek in handen. Ik had de Engelse uitgave al eerder gekocht, maar was er nooit toe gekomen om het boek helemaal uit te lezen. Het geeft wel aan dat de titel van dit boek mijn interesse had gewekt en het volgen van de hierboven genoemde cursus spoorde me aan het boek alsnog te lezen.

Bouwen aan een aanstekelijke kerk werkt een proces uit, hoe je als gemeente in de volle breedte succesvol bezig kan zijn met evangelisatie. Stapje voor stapje wordt de lezer meegenomen om hem te helpen een in zichzelf gekeerde gemeente te veranderen in een gemeenschap die impact heeft op haar omgeving. De passie voor evangelisatie spat van elke bladzijde van het boek af. Dat is meteen de kracht ervan. Of de voorgestelde manier van aanpak je nu aanspreekt of niet, het hart gaat sneller kloppen voor de Grote Opdracht. Daarnaast kan het niet anders dan dat je gaat nadenken over hoe de evangelisatieopdracht in de eigen gemeente wordt opgepakt en wat daarmee bereikt wordt. Al snel wordt duidelijk dat de kans van slagen staat of valt met het leiderschap van de gemeente. Als de leiders evangelisatie niet zien zitten, dan ook de gemeente niet. Ik vroeg me dan ook af voor wie dit boek geschreven is. Als het geschreven is voor een niet leidinggevend gemeentelid wiens hart brandt voor evangelisatie, kan het boek snel een bron van frustratie worden.

Als de leiders van de gemeente geen visie voor evangelisatie hebben dan wordt het, met het boek in de hand, vechten tegen de bierkaai. Als dit boek geschreven is voor leiders, dan is het te fors van opzet. Tot in detail wordt het voorgestelde veranderingsproces beschreven. Als leidinggevende voel ik me niet serieus genomen en bij sommige delen van het boek merkte ik dat ik afhaakte. Het is heerlijk om geïnspireerd te worden door iemands passie voor evangelisatie. Dat zet je in beweging en het houdt je scherp. Maar stop daar dan. Als de leiders je doelgroep zijn, zijn deze zelf wel in staat om de visie in plannen om te zetten die passen bij hun gemeenten en de cultuur waarbinnen die gemeente opereert. Zij hebben geen blauwdruk van het veranderingsproces nodig. Het dubbele is echter, dat tegelijkertijd het tot in detail beschreven proces me goede ideeën gaf over de plaats van een evangelisatiewerkgroep binnen de gemeente. In dit plan voert zij het werk niet uit, maar stimuleert en faciliteert zij de andere werkgroepen om evangeliserend bezig te zijn. Zo heeft de gemeente geen evangelisatiecommissie, maar is ze in de volle breedte evangeliserend bezig.

Tot slot nog iets over de cursus *Aanstekelijk Christenzijn*. In *Bouwen aan een aanstekelijke kerk* wordt onnodig uitgebreid beschreven hoe deze cursus in Willow Creek wordt gegeven. Als je dat dan vergelijkt met hoe deze in Nederland wordt gegeven, valt meteen op dat die sterk is uitgebreid. Deze uitbreiding maakt de cursus te lang en topzwaar, waardoor het gevaar dreigt dat deze zijn doel voorbij schiet. Op zich ben ik enthousiast over dit boek, omdat het je enthousiast maakt en scherp doet nadenken over evangelisatie. Het grote nadeel ervan is echter dat het beoogde veranderingsproces te uitgebreid beschreven wordt, waardoor je de grote lijnen kwijtraakt en dreigt af te haken. Daarnaast doet het zo geen appèl op je eigen creativiteit, die juist zo nodig is om het aangereikte toe te passen in de eigen situatie. Inmiddels weten we immers wel, dat na-apen niet werkt.

ds. Paul Plug (baptistenpredikant te Harderwijk)

The search for forgiveness. Pardon and punishment in Islam and Christianity.

Chawkat Moucarray, IVP Leicester 2004, 373 blz., £ 12,99

Chawkat Moucarray, docent aan het All Nations Christian College in Engeland, opgegroeid in een Syrisch Christelijk gezin, heeft met zijn boek *The Search for forgiveness* opnieuw een zeer waardevol boek gepresenteerd. Net als in *Faith to Faith (Christianity and Islam in dialogue, Leicester: IVP, 2001)* probeert hij bruggen te bouwen tussen christendom en islam, zonder de theologische verschillen te verbloemen. En dat is in een tijd van toenemende polarisatie en stereotypering een verademing. *The Search for forgiveness* is gebaseerd op de dissertatie die Moucarray in Parijs heeft verdedigd aan de Sorbonne Universiteit en probeert in kaart te brengen hoe met name in de islam over vergeving en straf wordt gedacht.

In deel 1 van het boek houdt Moucarray zich vooral bezig met de bronnen, de Qur'an en de Hadith; hij gaat in op zes eigenschappen van God die verband houden met het thema – God is genadig, vergevingsgezind, rechtvaardig, soeverein, geduldig en 'terugkerend' – en kijkt hoe ze door moslim geleerden zijn geïnterpreteerd. Op deze basale uiteenzetting van vergeving in de Islam bouwt de rest van het boek voort.

In deel twee beschrijft Moucarray verschillende theologische visies op vergeving en straf in de islam en gaat hij in op vragen rond de betekenis van zonde (zijn alle zonden even erg?), geloof (wie is nu precies een moslim?), bekering, de voorbede/tussenkomen van Mohammed op de dag van het oordeel, of vergeving een beloning of een gunst is en of de profeten Gods vergeving nodig hebben. Moucarray laat nauwgezet zien hoe er binnende de afzonderlijke islamitische scholen heel verschillend over 'vergeving en straf' gedacht wordt. Naast de Sunni-school (hoofdstroom in de islam), zijn er ook nog de Mu'tazilitische school (rationalistisch) en de Charijitische school (radicaal fundamentalistisch).

In het derde deel komt de mystieke islam, het sufisme, aan de orde, waarna in deel

vier de aandacht verschuift naar de praktijk van het leven: wat leert de sharia (de islamitische wet) over schuld en vergeving en hoe functioneert dat in de ethiek en de rechtspraak.

Het is wellicht verrassend, dat vergeving in de islam – in alle stromingen en scholen – zo'n belangrijke rol speelt. Door de gebeurtenissen van de afgelopen jaren is de islam meer als onbarmhartig in het nieuws gekomen. Fundamentalistische groeperingen proberen het kwade dat ze observeren niet te vergeven, maar te bestrijden. Dat onderstreept slechts het belang van dit boek voor de huidige context. Moucarray laat zien dat radicale stromingen binnen de islam niet de enige of zelfs belangrijkste theologische visie vertegenwoordigen; fundamentalisme is de reactie van sommige moslims op ervaren politiek, sociaal en economisch onrecht. Er is echter ook een ander gezicht van de islam, een kant die ik overigens in mijn dagelijks leven veel meer tegenkom dan de extremistische tak.

Het is onmogelijk de veelheid van informatie die Moucarray ons aanreikt ook maar bij benadering hier samen te vatten of te evalueren. Het heeft mij opnieuw getroffen hoe veelzijdig en divers de islam is en hoe weinig daar in algemene zin van bekend is. Het boek daagt dan ook uit om dieper te zoeken naar wat de islam leert. Dat is niet alleen praktisch maatschappelijk van belang – het kan ons stimuleren om bruggen te bouwen naar moslims – maar ook theologisch. Het boek stimuleert om opnieuw door te denken over vragen van vergeving en schuld en daarmee over wie God nu ten diepste is.

In elk hoofdstuk vat Moucarray na de uitleg van de islamitische visie ook heel kort samen hoe er in de christelijke traditie over het betreffende onderwerp gedacht wordt. In vergelijking met de nauwkeurigheid van de weergave van de verscheidenheid in de islam is dat soms wat erg beknopt; Moucarray vat met name een evangelische visie op vergeving samen. Daar kan ik me op zich in het algemeen goed in vinden, maar het christendom is op dit punt waarschijnlijk minstens zo divers als de islam. Voor een grondige bespreking daarvan is in dit

boek evenwel geen ruimte, waarmee de ondertitel toch te veel belooft. Dat legt tegelijkertijd wel een kwetsbaar punt bloot, niet zozeer van het boek, maar wel van de ontmoeting tussen islam en christendom. Er dreigt altijd het gevaar van simplificatie, hetzij van de positie van de ander, hetzij van de eigen positie. In die fout valt Moucarry wat zijn weergave van 'vergeving' in de islam betreft in ieder geval niet. Hij geeft veel informatief van kwalitatief hoog niveau. Geen boek dus om even tussendoor te lezen, maar wel verplichte literatuur voor elke theoloog die op de een of andere manier met de islam te maken heeft. En wie is dat tegenwoordig niet....

dr. Bernhard J.G. Reitsma (doceert aan de Near East School of Theology en het Arab Baptist Theological Seminary te Beiroet in Libanon)

Een stille duif in de verte. Gepeins bij psalmen. *Willem Barnard, Meinema Zoetermeer 2004, 155 blz., €14,50*

Psalmetier. Gepeins bij psalmen. *Willem Barnard, Meinema Zoetermeer 2004, 133 blz., €13,90*

Lofzang is geen luxe. Gepeins bij psalmen. *Willem Barnard, Meinema Zoetermeer 2004, 162 blz., €15,90*

The Psalms in Israel's Worship. *Sigmund Mowinckel, Eerdmans Grand Rapids 2004 (1962), 605 blz., \$40,00*

Willem Barnard is gelukkig doorgegaan met zijn 'Schriftgierige' wandeling door de Psalmen (vgl. mijn recensie van deel 1 in jg. 21 no. 1, p. 61-62) en heeft de wandeling voorlopig ook voltooid, want deze delen 2-4 behandelen resp. Ps. 42-72, 73-106 en 107-150. De lezer kan, aan Barnards hand, rustig verder wandelen, nog eens even teruglopen, en zo z'n verkenning van het landschap der Psalmen onder deskundige leiding voortzetten. De 'gids' in dit landschap is bepaald geen automaat, die steeds zijn standaardverhaaltje afdraait. Het is een gedreven, getroffen mens, die je nu eens attendeert op details waar je geneigd bent overheen te kijken en dan weer wijst op brede contouren die

het geheel een bepaalde kleur geven. Maar bovenal is hij een dichter 'die zijn invallen en inzichten noteert naar het valt, naar de lichtval van het dagelijkse leven dat hij leidt'. Deze laatste zin is een citaat uit de Rothuizenlezing die hij in 1993 in Kampen hield onder de titel 'Verweerschrift van een dwarsdenker', die aan het einde van de tweede bundel is opgenomen. Aardig detail is natuurlijk dat ook Rothuizen ooit in drie delen een eigenzinnige en sprankelende uitleg bij alle 150 Psalmen bood, onder de titel *Landschap* (Kok Kampen 1965-1968). Daar refereert Barnard overigens niet aan. Waar het hem in deze lezing omgaat is een omgang met het geloof die vooral bestaat uit 'innen' boven 'uiten'. Een dichter, zo zegt hij, is vooral iemand die luistert. Want 'onontbeerlijk voor het geloof zijn twee dingen: (a) een leerstelsel om van af te vallen en (b) een bijbel om op terug te vallen' (137). De lezing is een goede illustratie bij deze bundels. Evenals de overweging bij de bronzen deuren van de Dom van Utrecht, die bundel drie afsluit, en aangeeft dat 'rechttoe rechtaan spreken over God' niet kan en niet mag: 'Geef mij iets meer *mania*, de bezieling van de schoonheid die paart met de waarheid'. Ook deel vier eindigt met een lezing, een 'toespraak in de Dom te Utrecht, 6 februari 2001'. Er staat niet bij ter gelegenheid waarvan, maar duidelijk is dat Barnard hier nog eens zijn kaarten, zijn gepassioneerde, poëtische kaarten, op tafel legt. Hij spreekt over de onmogelijkheid van goed vertalen (te weinig vertalingen 'huppelen voor de ark') en over de noodzaak niet alleen wetenschappelijk te lezen en te ontleden (als een patholoog anatoom), meer 'met rode oren, al je taalporiën open, de warme, levende taal van de Schrift, haar bloedsomloop, haar kloppend hart, minnend, omhelzend, haar het hof makend' en zo de tekst 'strelend en tot antwoord wekkend'. Dat is wat Barnard in de voorgaande bladzijden heeft gedaan en waartoe hij de lezer uitdaagt, om zo de eigen twijfels te overwinnen, nee te overzingen!

Wie vervolgens ook een vorm van 'warme wetenschappelijke omgang' met de Psalmen wil proeven, moet zich wenden

tot Mowinckels *The Psalms in Israel's Worship*, waarin uitgebreid wordt ingegaan op de plaats van de Psalmen in de cultus, maar ook in het politieke leven. De Noor Mowinckel (1884-1965) is omstrepen vanwege zijn radicale opvattingen m.b.t. de cultus (alle Psalmen zijn – op twee of drie na – geschreven als cultus-liederen) en het koningschap (vrijwel alle Psalmen zijn koningspsalmen, waarbij hij een aparte these ontwikkelde m.b.t. zgn. troonsbestijgingspsalmen) en vanwege zijn opvatting dat de 'vijanden' in de Psalmen voor tovenaars en/of demonen staan. 'Onze' beide 'Psalmen-Ridderbossen' zijn hier heel wat voorzichtiger, zie daarvoor bv. de appendices achterin J. Ridderbos' eerste deel over de Psalmen in de serie Commentaar op het OT (Kampen 1955) en N.H. Ridderbos' inauguratie op 30 juni 1950 over 'Psalmen en cultus', opgenomen in *Psalmenstudie*, Kampen 1991. Tegelijk is Mowinckel een geleerde waar je niet omheen kunt als het om de Psalmen gaat (je komt hem in vrijwel elke meer specialistische psalmenstudie tegen) en het is daarom toe te juichen dat Eerdmans het heeft aangedurfd deze klassieker na ruim 40 jaar opnieuw uit te geven. Het betreft een zeer uitgebreide en diepgravende behandeling van allerlei psalmgenres en psalmenthema's, historische achtergronden, uitleg van technische termen (*sela* e.a.) en nog veel meer. In het nu toegevoegde voorwoord vat L. Crenshaw ruim 2000 jaar uitlegeschiedenis van de Psalmen in dertien bladzijden schitterend samen.

Teun van der Leer

Putten uit de bron; een bijbelverhaal intercultureel gelezen. *Hans de Wit e.a. (red.), Meinema Zoetermeer 2004, 408 blz., € 19,50.*

In 2000 startten de theologische faculteit van de VU en Kerkinactie van de Protestantse Kerk in Nederland samen met een groot aantal internationale partners het project 'door het oog van een ander'. Korte tijd eerder zagen bijbelstudies van de Nederlandse Zendingsraad

het licht, met als titel: 'door een andere bril'. Waar het om gaat is duidelijk: helder krijgen wat er gebeurt als christenen uit vijf continenten hetzelfde bijbelverhaal lezen en hun ervaringen met elkaar delen. Bijbelstudiegroepen gingen aan de slag met Johannes 4, het bekende verhaal over de ontmoeting tussen Jezus en de vrouw bij de bron. Elke groep werd gekoppeld aan een groep uit een heel andere cultuur. Westmaas las met Hongarije en Zaandam met Zuid-Afrika; Zutphen correspondeerde met India en Hoek met Ghana. Dit boek is de neerslag van dit boeiende proces dat een aantal jaren in beslag nam. We vinden ervaringsverhalen en case-studies, alsmede bezinnende artikelen over de groepsdynamische aspecten van het hele proces.

Je leest met verbazing over wat er allemaal in dat verhaal gevonden wordt; hoe verschillend al die verschillende mensen over de hele wereld zich in de tekst inleven. Tegelijk blijkt dat het eigenlijk niet mogelijk is om interpretatielijnen tussen continenten en culturen te trekken (zo Aukje Hoekema in een artikel over de verschillende interpretaties van het begrip 'heil'). Ook blijkt dat echte perspectiefwisseling niet plaatsvindt. Groepen nemen kennis van de vondsten van de ander maar maken zich de wijze van bijbellezen van de ander niet echt eigen. Echt luisteren en leren is nog niet zo eenvoudig, maar dat wisten we al. Het is ook maar de vraag of al die verschillende interpretaties wel zoveel met cultuur te maken hebben. Er is in het project voor gekozen om elke Nederlandse groep te koppelen aan een groep uit een ander land en uit een andere kerkelijke traditie. Dat is gelukt, de groepen van elders vormen samen een veelkleurig spectrum. Maar wat dan wel heel jammer is, is de grote eenkennigheid aan de Nederlandse kant. De Nederlandse groepen zijn vrijwel allemaal keurige, wat voorspelbare PKN-groepen. Ik was wel benieuwd geweest wat er zou gebeuren als een Vrolijke Vrouwengroep van een Volle Evangeliegemeente uit ons land in discussie was gegaan met de Thomaschristenen uit India; of een degelijke bijbelstudiegroep uit bijvoorbeeld de Gereformeerde Bond, het

gesprek aangaat met Baptisten uit Cuba. Wellicht zag het plaatje er dan weer heel anders uit.

Ook jammer is dat de missonaire relevantie van dit project niet zo uit de verf komt. Het project richt zich niet op gezamenlijk getuigenis van de Naam in de wereld, het blijft bij gezamenlijk leren en interpreteren in de kring van de geloofsgemeenschap. Desondanks is hier een heel zinvol proces in gang gezet. Samen met alle heiligen de woorden van God leren verstaan, de stap zetten om te willen leren van elkaar: het kan niet anders of je leert op die manier ook om te vertolken en te leren, samen met niet- of anders-gelovigen. Daar moet het bij een eventueel voortgezet project maar over gaan.

drs. Nelly van Kampen-Boot

Hearing God ... through the year, Dallas Willard, IVP Leicester 2004, 326 blz., £ 7,99

Handzame geschenboekjes doen het altijd goed. Christelijke dagboekjes ook. Bij IVP verschijnt een serie '... Through the Year', waarin boeken van meer of minder bekende schrijvers in 'hapklare brokken' worden aangeleverd in dagboekvorm. In het najaar van 2004 waren dat de deeltjes *Courageous Faith ...* (Bill Hybels), *Hearing God ...* (Dallas Willard), *My heart – Christ's home ...* (Robert Boyd Munger) en *Knowing God ...* (J.I. Packer). Interessant genoeg om eens te zien of degelijke devotionals ook voor nuchtere Nederlanders aantrekkelijk zijn. Daartoe vroegen we voor Soteria het deeltje *Hearing God Through the Year* aan.

Laat me beginnen met te zeggen dat de serie bestaat uit goed verzorgde, aantrekkelijk ogende en handzame boekjes, mooi om cadeau te geven. Voor elke dag is een bijbeltekst gekozen, met een (bijpassend) stukje tekst uit het originele boek en een gebed of overweging. Het moet me van het hart dat dat gebed of die overweging me in het algemeen nog het meest aanspreken: het zijn niet van die 'open deur' gebeden, maar ze zetten je aan je eigen gebed te formuleren of je gedachten over de bijbeltekst op een rijtje te zetten. Fris,

helder, to the point. Helaas was ik van de rest van de inhoud (dus de eigenlijke hoofdmoot) minder onder de indruk, omdat ik er geen samenhang in kon ontdekken. Ik heb al eerder een tijdje gebruik gemaakt van een dagboek dat was gebaseerd op het werk van één of meerdere schrijvers, en vond dat meestal ter afwisseling best plezierig. In dit geval echter vond ik de citaten uit het originele boek dermate hap-snap, dat ik in het geheel geen enkele lijn kon ontdekken. Niet dat de bijbelteksten niet bij de boekteksten pasten, dat is het probleem niet. Maar het verband tussen de teksten binnen een week, of zelfs een paar dagen, was ver te zoeken, en dat ligt m.i. aan het concept van de serie. De boekjes zijn samengesteld en geredigeerd door een redacteur van IVP, en mijn indruk is dat de bijdrage van oorspronkelijke auteur (onder wiens naam de boekjes worden uitgegeven) alleen bestond uit de toestemming vrijelijk uit zijn of haar boek te citeren. Een verantwoording van de geciteerde teksten met een verwijzing naar het geplunderde hoofdstuk ontbrak volledig, iets wat me overigens ook nauwelijks te doen lijkt met 365 korte citaten (hoewel ik dat in andere dagboeken wel zag). Het enige voordeel van deze opzet lijkt me, dat het misschien aanleiding is om het dagboekje spoorlags in te ruilen voor het oorspronkelijke boek, dus als soort p.r. voor het origineel. In het geval van *Hearing God* heb ik dat gedaan, en mijn enige conclusie is dat het oorspronkelijke boek een diepzinnig en indrukwekkend boek is, dat door deze uitgave in dagboekvorm vakkundig onschadelijk is gemaakt!

Tineke Visser

Wij ontvingen en komen mogelijk terug op:

Het uitgelezen boek. De Bijbel in

Nederland, Leen den Besten, Meinema Zoetermeer, 260 blz., € 18,90

Balanceren in de kleine groep.

Uitdagingen waarmee elke groep te maken krijgt, *Bill Donahue & Russ*

Robinson, Gideon Hoornaar, 200 blz., € 14,75

De authentieke leider. Gezond leiderschap, deel 1, *Paul Ch. Donders, Gideon*

Hoornaar, 184 blz., € 15,00

Doelgericht jongerenwerk, *Doug Fields,*

Medema Vaassen, 405 blz. € 19,95

Vicissitudes of Reformed Theology in

the Twentieth Century, *George Harinck & Dirk van Keulen (eds.), Meinema Zoetermeer, 314 blz., € 35,00*

Mensen van de weg. Meditaties, *Gerard*

den Hertog, Boekencentrum Zoetermeer,

91 blz., € 10,00

Geloven in gerechtigheid. Bijdragen tot

een oecumenische sociale ethiek, *Anton*

Houtepen, Meinema Zoetermeer, 264 blz.,

€ 19,50

De tragiek van de schepping. Het geding

rond Marcion in de Nederlandse theologie van de twintigste eeuw, *dr. Ph. L.*

Krijger, Boekencentrum Zoetermeer, 204 blz.,

€ 19,90

Wederkerigheid in het diaconaat? (proefschrift), *Lützen Miedema, Narratio*

Gorinchem, 208 blz., € 19,50

The Message of Exodus. Serie BST, *Alec*

Motyer, IVP Leicester, 327 blz., £ 9,99

De kracht van een biddende man,

Stormie Omartian, Gideon Hoornaar,

213 blz., € 13,90

Verklaren en verstaan. Handreiking voor

bijbelstudie, *Leo Oosterom, IZB*

Amersfoort, 96 blz., € 7,90

De God die is. Waarom ik geen atheïst

ben, *Willem J. Ouweneel, Medema Vaassen,*

309 blz., € 17,95

Discovering Biblical Equality.

Complementarity without hierarchy,

Ronald W. Pierce, Groothuis, Rebecca Merrill

(eds.), IVP Leicester, 528 blz., £ 16,99

Paul and first-century letter writing.

Secretaries, Composition and Collection,

E. Randolph Richards, IVP Leicester, 251 blz.,

£ 12,99

Die ver is, is nabij. In de relatie met God

komt de mens tot zijn recht, *Wim*

Rietkerk, Kok Kampen, 187 blz., € 14,90

De schat van God. Over de Vreze des

Heren. Een zoektocht door 25 eeuwen

spiritualiteit, *Benoît Standaert, Lannoo*

Tielt, 172 blz., € 14,95

Proeven van de preek. Een praktisch-

theologisch onderzoek naar de preek als

Woord van God, *Ciska Stark,*

Boekencentrum Zoetermeer, 524 blz., € 37,50

The Message of Leviticus. Serie BST,

Derek Tidball, IVP Leicester, 327 blz., £ 9,99

De betekenis van de dood van Jezus;

Tussen seculiere exegese en christelijke

dogmatiek, *Johan Vos, Meinema Zoetermeer,*

152 blz., € 14,90

De profeet Ezechiël. Bijbelverklaring,

deel 1, *Gert A. van de Weerd,*

PMI Ede/Veenendaal, 692 blz., € 45,00